

પુણ્ય-પાપ અધિકાર
ગાથા : ૧૪૫ થી ૧૬૩
કાવ્ય : ૧૦૦ થી ૧૧૨
કાવ્ય - ૧૦૦

ઉત્થાનિકા :-પ્રથમ ટીકાકાર કહે છે કે 'હવે એક જ કર્મ બે પાત્રરૂપ થઈને પુણ્ય-પાપરૂપે પ્રવેશ કરે છે.'

- * જેમ નૃત્યના અખાડામાં એક જ પુરુષ પોતાને બેરૂપે બતાવી નાચતો હોય તેને યથાર્થ જાણનાર ઓળખી લે છે અને એક જ જાણે છે તેવી રીતે જોકે કર્મ એક જ છે તોપણ પુણ્ય-પાપના ભેદે બે પ્રકારનાં રૂપ કરીને નાચે છે તેને, સમ્યક્ષ્તિનું જ્ઞાન કે જે યથાર્થ છે ને એકરૂપ જાણી લે છે. તે જ્ઞાનના મહિમાનું કાવ્ય આ અધિકારની શરૂઆતમાં ટીકાકાર આચાર્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * હવે (કર્તા-કર્મ અધિકાર પછી) શુભ અને અશુભના ભેદને લીધે બે-પણાને પામેલા
* તે કર્મને એકરૂપ કરતો,
૨. * જેણે અત્યંત મોહરજને દૂર કરી છે એવો
* આ (પ્રત્યક્ષ-અનુભવગોચર) જ્ઞાન-સુધાંશુ (સમ્યક્દર્શનરૂપ ચંદ્રમા) સ્વયં ઉદય પામે છે.

કાવ્યશામુત :-

૧. * શુભ ને અશુભના ભેદથી જે બે-પણું પામેલ છે,
તે કર્મને એક જ રૂપે કરતો હવે [સમ્યક્પણે;]
૨. * દૂરે કરી છે મોહરજ અત્યંત જેણે તે અહા,
પામે સ્વયં છે ઉદયને આ જ્ઞાનરૂપી ચંદ્રમા-

કલશ - ૧૦૧

ઉત્થાનિકા :-હવે પુણ્ય-પાપના સ્વરૂપના દ્રષ્ટાંતરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [Slightly Rearranged]

૧. * શૂદ્રાણીના એકીસાથે જન્મેલા બે પુત્રોમાંથી
* એક બ્રાહ્મણને ત્યાં ઊછર્યો અને
૨. * 'હું બ્રાહ્મણ છું' એમ બ્રાહ્મણત્વના અભિમાનને લીધે
* મદિરાને દૂરથી જ છોડે છે અર્થાત્ સ્પર્શતો પણ નથી;
૩. * બીજો શૂદ્રના ઘરે જ રહ્યો અને
* 'હું પોતે શૂદ્ર છું' એમ માનીને
૪. * મદિરાથી જ નિત્ય સ્નાન કરે છે અર્થાત્ તેને પવિત્ર ગણે છે.
* આ બંને પુત્રો શૂદ્રાણીના ઉદરથી એકીસાથે જન્મ્યા છે.
- ૫-૬ * તેથી (પરમાર્થે) બંને સાક્ષાત્ શૂદ્ર છે, તોપણ જાતિભેદના ભ્રમ સહિત તેઓ પ્રવર્તે છે—
આચરણ કરે છે. (આ પ્રમાણે પુણ્ય-પાપનું પણ જાણવું.)

કલશામૃત :-

૧. * શૂદ્રાણીના એકસાથ જન્મેલા અહો બે પુત્ર જે,
તેમાંથી ઊછર્યો એક કોઈ [ઉચ્ચ] બ્રાહ્મણના ઘરે;
૨. * 'બ્રાહ્મણ હું છું' તે ગર્વ એવો બ્રાહ્મણત્વ તણો કરે,
દૂરથી જ મદિરા છોડતો તે સ્પર્શ તેનો નવ કરે;
૩. * બીજો રહ્યો તે શૂદ્રના જ ઘરે, [ઊછર્યો તે રીતે,]
'હું શૂદ્ર છું જ સ્વયં' ખરે ત્યમ માનીને નિત્યે કરે
૪. * તે સ્નાન મદિરાથી, અરે તેને પવિત્ર જ માનીને!
આ પુત્ર બંને જન્મ પામ્યાં એક માતાના ઘરે
૫. * ઉદર થકી, એકી જ સાથે તેથી પરમાર્થે સદા,
સામ્રાત્ બંને શૂદ્ર છે તોપણ પ્રવર્તે છે અહા!
૬. * તે બેય ભિન્ન રીતે અરે ભ્રમ સહિત જાતિભેદના,
(તેથી ન ભેદો માનવા બે પુણ્ય-પાપ તણા કદા.)

ગાથા - ૧૪૫

ઉત્થાનિકા :-હવે શુભાશુભકર્મના સ્વભાવનું વર્ણન ગાથામાં કરે છે :-

ગાથા :- * છે કર્મ અશુભ કુશીલ ને જાણો સુશીલ શુભ કર્મને!
તે કેમ હોય સુશીલ જે સંસારમાં દાખલ કરે? ૧૪૫

ટીકામૃત : [(A) વ્યવહારપક્ષ :]

૧. હેતુ * નિમિત્ત કો [જડ] કર્મને છે શુભ જીવપરિણામ ને
કો કર્મને નિમિત્ત છે પરિણામ જેહ અશુભ છે;
૨. * આ રીત તેથી કર્મના કારણ મહીં [બે] ભેદ છે,
ને તેથી હેતુ કર્મના જુદા જુદા [કહેવાય] છે;
- (૨) સ્વભાવ ૧. * પુદ્ગલ તણા પરિણામમય કો કર્મ છે શુભરૂપ ને
રે અશુભ પરિણામ સ્વભાવે કોઈ બીજા કર્મ છે;
૨. * આ રીત તેથી કર્મના સ્વભાવ પણ છે ભિન્ન ને
[હવે કહે છે કર્મના ફળપણ જુદા કઈ રીત છે :]
- (૩) ફળ ૧. * શુભ ફળરૂપે કો કર્મનો ને અશુભરૂપે કોઈનો,
વિપાક હોવાથી અનુભવ પણ થતો જુદો જુદો;
- (૪) આશ્રય ૧. * શુભ મોક્ષમારગ છે અહો, કો કર્મનો આશ્રય અને
છે અશુભ એવો બંધનો મારગ અહો કો કર્મને;
૨. * ને તેથી કર્મ તણા અહો આશ્રય મહીં પણ ભેદ છે,
આ રીત જોકે કર્મ તો પરમાર્થથી બસ એક છે;
૩. * તોપણ અહો [વ્યવહારી જીવનો એક] એવો પક્ષ છે,
કે કોઈ કર્મ અશુભ છે ને શુભ કોઈ કર્મ છે.
- * કિંતુ તેનું કથન આ પ્રતિપક્ષથી છે સહિત ને,
પ્રતિપક્ષ એ વ્યવહારનો નિષેધ કરતો આ રીતે;

(B નિશ્ચયપક્ષ)

- (૧) હેતુ ૧.* શુભ કે અશુભ પરિણામ જીવના જ્ઞાનરહિત જ હોઈને,
અજ્ઞાનમય બસ માત્ર હોવાથી અહો તે એક છે;
૨. * ને એક હોવાથી ન કારણ કર્મના મહીં ભેદ છે,
આ કારણે [શુભ કે અશુભ] કર્મો સહુએ એક છે;
- (૨) સ્વભાવ ૧. * શુભ કે અશુભ ફળરૂપ છે [જ] વિપાક કર્મ તણો ખરે,
બસ માત્ર પુદ્ગલમય જ, તેથી બેય તેઓ એક છે;
૨. * ને તેથી કર્મ તણાં સ્વભાવોમાં ન કોઈ ભેદ છે,
આ કારણે [શુભ કે અશુભ], કર્મો સહુએ એક છે.

- (૩) ફળ ૧. * શુભ કે અશુભ ફળરૂપ છે [જ] વિપાક કર્મ તણો ખરે,
બસ માત્ર પુદ્ગલમય જ, તેથી બેય તેઓ એક છે;
૨. * ને તેથી કર્મ તણા અનુભવમાં ન કોઈ ભેદ છે,
આ કારણે [શુભ કે અશુભ] કર્મો સહુએ એક છે.
- (૪) આશ્રય ૧. * શુભ મોક્ષમારગ જીવમય ને અશુભ બંધનમાત્ર છે
બસ માત્ર પુદ્ગલમય જ, તેથી બેય તેઓ ભિન્ન છે;
૨. * તેઓ અનેક ભલે છતાંયે કર્મ તો બસ માત્ર છે
આશ્રિત બંધનમાર્ગને, પુદ્ગલમયી છે જે ખરે.
૩. * આ રીત કર્મ તણા ન આશ્રયમાં જરીયે ભેદ છે
આ કારણે [શુભ કે અશુભ] કર્મો સહુએ એક છે.

ટીકા :- [(A) વ્યવહારપક્ષ]

- [૧. હેતુ :] ૧. * કોઈ કર્મને શુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત હોવાથી અને કોઈ કર્મને અશુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત હોવાથી
૨. કર્મના કારણમાં ભેદ-તફાવત છે (અર્થાત્ કારણ જુદાં જુદાં છે);
[૨. સ્વભાવ] ૧. કોઈ કર્મ શુભ પુદ્ગલપરિણામમય અને કોઈ કર્મ અશુભ પુદ્ગલ પરિણામમય હોવાથી
૨. કર્મના સ્વભાવમાં ભેદ છે, [હવે કર્મના ફળ જુદા જુદા કઈ રીતે છે તે કહે છે :]
[૩. ફળ :] ૧. કોઈ કર્મનો શુભ ફળરૂપે અને કોઈ કર્મનો અશુભ ફળરૂપે વિપાક થતો હોવાથી કર્મના અનુભવમાં (-સ્વાદમા) ભેદ છે.
[૪. આશ્રય :] ૧. કાંઈ કર્મ શુભ (સારા) એવા મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી અને કાંઈ કર્મ અશુભ (ખરાબ) એવા બંધમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી
૨. કર્મના આશ્રયમાં ભેદ છે. માટે જોકે (પરમાર્થે) કર્મ એક જ છે.
૩. તોપણ-કેટલાકનો એવો પક્ષ છે કે કોઈ કર્મ શુભ છે અને કોઈ કર્મ અશુભ છે.
૧. પરંતુ તે પ્રતિપક્ષ સહિત છે તે પ્રતિપક્ષ (અર્થાત્ વ્યવહારપક્ષનો નિષેધ કરનાર નિશ્ચયપક્ષ) આ પ્રમાણે છે :-

[(B) નિશ્ચયપક્ષ]

- [૧. હેતુ :] ૧. શુભ કે અશુભ જીવપરિણામ કેવળ અજ્ઞાનમય હોવાથી એક છે;
૨. તે એક હોવાથી કર્મના કારણમાં ભેદ નથી; માટે કર્મ એક જ છે.
[૨. સ્વભાવ] ૧. શુભ કે અશુભ પુદ્ગલપરિણામ કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી એક છે;
૨. * તે એક હોવાથી કર્મના સ્વભાવમાં ભેદ નથી; માટે કર્મ એક જ છે.
[૩. ફળ] ૧. * શુભ કે અશુભ ફળરૂપે થતો વિપાક કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી એક છે;

૨. તે એક હોવાથી કર્મના અનુભવમાં (-સ્વાદમાં) ભેદ નથી; માટે કર્મ એક જ છે;
- [૪. આશ્રય :] ૧ * શુભ (સારો) એવો મોક્ષમાર્ગ તો કેવળ સ્વમય હોવાથી અને અશુભ (ખરાબ) એવો બંધમાર્ગ તો કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી તેઓ અનેક (જુદાં જુદાં, બે) છે;
૨. * તેઓ અનેક હોવા છતાં કર્મ તો કેવળ પુદ્ગલમય એવા બંધમાર્ગને જ આશ્રિત હોવાથી
૩. * કર્મના આશ્રયમાં ભેદ નથી, માટે કર્મ એક જ છે.

કલશ - ૧૦૨

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * હેતુ, સ્વભાવ, અનુભવ અને આશ્રય—એ ચારનો (અર્થાત્ એ ચાર પ્રકારે) સદાય અભેદ હોવાથી કર્મમાં નિશ્ચયથી ભેદ નથી;
૨. * માટે સમસ્ત કર્મ પોતે નિશ્ચયથી બંધમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી અને
૩. * બંધનું કારણ હોવાથી, કર્મ એક જ માનવામાં આવ્યું છે—એક જ માનવું યોગ્ય છે.

કલશામૃત :-

૧. * હેતુ, સ્વભાવ અને અનુભવ તેમ આશ્રય—ચારનો, અભેદ હોવાથી સદા છે કર્મમાં નહીં ભેદ કો
૨. * નિશ્ચય થકી, તેથી અહો સઘળુંય, કર્મ સ્વયં ખરે, આશ્રિત બંધનમાર્ગને હોવાથી તેમજ કર્મ તે
૩. * હોવાથી કારણ બંધનું, આ કર્મ છે એક જ ખરે, ત્યમ માન્યતા છે ને અહો ત્યમ મળવું તે યોગ્ય છે.

ગાથા - ૧૪૬

ઉત્થાનિકા :-હવે, (શુભ-અશુભ) બંને કર્મે અવિશેષપણે (કાંઈ તફાવત વિના) બંધના કારણ છે એમ સિદ્ધ કરે છે :-

ગાથા- * જ્યમ લોહનું ત્યમ કનકનું જંજીર જકડે પુરુષને,
એવી રીતે શુભ કે અશુભ કૃત કર્મ બાંધે જીવને. ૧૪૬

ટીકામૃત :-

૧. * જ્યમ સ્વર્ણની ત્યમ લોહની જંજીર જકડે પુરુષને,
અવિશેષરૂપે કંઈ તફાવત વિણ એવા કારણે
૨. * કે બંધતત્ત્વ*ની દ્રષ્ટિએ નથી ભેદ કો પણ બે વિષે;
ત્યમ શુભઅશુભ કર્મો વિશેષ વિના કંઈ આ જીવને
૩. * બંધન કરે કારણે કે બંધતત્ત્વ*ની દ્રષ્ટિએ;
કોઈ તફાવત છે નહિ એ બેય બંધોને વિષે.

* બંધતત્ત્વ = બંધનપણું; બંધપણું

ટીકા :-

૧. * જેમ સુવર્ણની અને લોખંડની બેડી કાંઈ પણ તફાવત વિના પુરુષને બાંધે છે કારણ કે
૨. * બંધનપણાની અપેક્ષાએ તેમનામાં તફાવત નથી,
* તેવી રીતે શુભ અને અશુભ કર્મ કાંઈપણ તફાવત વિના
૩. * પુરુષને (-જીવને) બાંધે છે કારણ કે બંધપણાની અપેક્ષાએ તેમનામાં તફાવત નથી.

ગાથા - ૧૪૭

ઉત્થાનિકા :-હવે બંને કર્મોનો નિષેધ કરે છે :-

ગાથા :- * તેથી કરો નહિ રાગ કે સંસર્ગ એ કુશીલ તણો,
છે કુશીલના સંસર્ગ-રાગે નાશ સ્વાધીનતા* તણો. ૧૪૭.

ટીકામૃત :-

૧. * મનરમ્ય ને મનરમ્ય નહિ જે હોય એવી કુશીલ તે,
હાથણીરૂપે ફટણીની સાથે રાગ ને સંસર્ગ** છે

* કર્મો = દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ તેમજ તેમના ફળ, આશ્રય આદિ ચાર પ્રકારો

** સંસર્ગ = મન, વચન, કાયાથી પરિચય કરવો

સ્વાધીનતાનો નાશ = સ્વભાવની શુદ્ધ પર્યાય ન થવી = સ્વભાવની શુદ્ધ પર્યાયનો (-પોતાનો) પોતાથી ઘાત થવો.

૨. * બંધન તણું કારણ, અહો એ હાથીને જેવી રીતે,
ત્યમ કુશીલ એવા અશુભ ને શુભ કર્મની સાથે ખરે;

૩. * સંસર્ગ તેમજ રાગ કરવો બંધ કારણ હોઈને,
સહુ કર્મ સાથે રાગ ને સંસર્ગનો નિષેધ છે.

ટીકા :-

૧. * જેમ કુશીલ (ખરાબ) એવી મનોરમ અને અમનોરમ હાથણીરૂપ ફટણી સાથે રાગ અને સંસર્ગ

૨. * (હાથીને) બંધના કારણ થાય છે, તેવી રીતે કુશીલ એવા શુભ અને અશુભ કર્મ સાથે

૩. * રાગ અને સંસર્ગ બંધના કારણ હોવાથી, શુભાશુભ કર્મો* સાથે રાગ અને સંસર્ગનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

ગાથા - ૧૪૮, ૧૪૯

ઉત્થાનિકા :-હવે, બંને કર્મ નિષેધવાયોગ્ય છે એ વાતનું ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય પોતે જ દ્રષ્ટાંતથી સમર્થન કરે છે :-

- ગાથા :-
- * જેવી રીતે કો પુરુષ કૃત્સિલશીલ જનને જાણીને, સંસર્ગ તેની સાથે તેમજ રાગ કરવો પરિતજે; ૧૪૮.
 - * એમ જ કરમપ્રકૃતિશીલસ્વભાવ કૃત્સિત જાણીને, નિજભાવમાં રત રાગ ને સંસર્ગ તેનો પરિતજે. ૧૪૯.

ટીકામૃત :-

(૧) * [કુશળ હાથી અને ફૂટણીનું દ્રષ્ટાંત :]

૧. * જ્યમ કુશળ કો વન-હસ્તી નિજને બાંધવાને આવતી, સુંદર મુખાકૃતિ સહ મનોહર કે મનોહર જે નથી;
૨. * એ હાથણીરૂપ ફૂટણીને જાણી બૂરી નિશ્ચયે, તેનાથી વચનાદિ વડે સંસર્ગ-રાગ નહિ કરે.

(૨) [જીવ અને ઉદયાધીન કર્મપ્રકૃતિ વિષે સિદ્ધાંત :]

૧. * તેવી રીતે આ આતમા જ્ઞાની-અરાગી થઈ અને નિજ બંધને કાજે સમીપ આવી રહેલા કર્મ જે;
૨. * મનરમ્ય કે મનરમ્ય નહિ એવા શુભાશુભ જે ખરે, તેની બધી પ્રકૃતિને જાણી બૂરી છે નિશ્ચયે;
૩. * તે પ્રકૃતિ સહ રાગ કે સંસર્ગ [કદીયે] નવ કરે, [આ રીતે સિદ્ધ થયું અહીં બન્નેય કર્મ નિષેધ્ય છે.]

ટીકા :-

- (૧) ૧. * જેમ કોઈ કુશળ વનહસ્તી પોતાના બંધને માટે સમીપ આવતી સુંદર મુખવાળી મનોરોગ કે અમનોરોગ.
 ૨. * હાથણીરૂપી ફૂટણીને પરમાર્થે બૂરી જાણીને તેની સાથે રાગ કે સંસર્ગ કરતો નથી,
 - (૨) ૧. * તેવી રીતે આત્મા અરાગી જ્ઞાની થયો થકો પોતાના બંધને માટે સમીપ આવતી (ઉદયમાં આવતી)
 ૨. * મનોરોગ કે અમનોરોગ (શુભ કે અશુભ)—બધીયે કર્મપ્રકૃતિને પરમાર્થે બૂરી જાણીને
 ૩. * તેની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરતો નથી
- [આ રીતે સિદ્ધ થયું કે શુભ અને અશુભ બંને પ્રકારના કર્મો નિષેધ્ય છે.]

ગાથા – ૧૫૦

ઉત્થાનિકા :-હવે, બંને કર્મો બંધના કારણ છે અને નિષેધવાયોગ્ય છે. એમ આગમથી સિદ્ધ કરે છે :-

ગાથા :- * જીવ રક્ત બાંધે કર્મને, વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત મુકાય છે,
-એ જિન તણો ઉપદેશ; તેથી ન રાય તું કર્મો વિષે. ૧૫૦.

ટીકામૃત :-

૧. * 'જે જીવ રાગી છે અહો તે જરૂર બાંધે કર્મને,
વિરક્તિ પ્રાપ્ત જીવો જ જે તે [જરૂર] કર્મોથી છૂટે;
૨. * આગમવચન આવું અહો શુભ-અશુભ બંને કર્મને,
સામાન્યરૂપે રાગનું નિમિત્તકારણ હોઈને;
૩. * અવિશેષરૂપે બંધના કારણ તરીકે વર્ણવે,
ને તેથી બંને કર્મનો [જિનવચનમાં] નિષેધ છે.

ટીકા :-

૧. * 'રક્ત અર્થાત્ રાગી અવશ્ય કર્મ બાંધે અને વિરક્ત અર્થાત્ વિરાગી જ કર્મથી છૂટે'
૨. * એવું જે આગમવચન છે તે, સામાન્યપણે રાગીપણાના નિમિત્તપણાને લીધે શુભ અને અશુભ બંને કર્મને
૩. * અવિશેષપણે બંધના કારણ તરીકે સિદ્ધ કરે છે અને તેથી બંને કર્મને નિષેધ છે.

કલ્પશ - ૧૦૩

ઉત્થાનિકા :-આ અર્થનું કલ્પશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. કારણ કે સર્વજ્ઞદેવો સમસ્ત (શુભ તેમજ અશુભ) કર્મને અવિશેષપણે બંધનું સાધન (કારણ) કહે છે તેથી
૨. (એમ સિદ્ધ થયું કે સર્વજ્ઞદેવોએ) સમસ્ત કર્મને નિષેધ્યું છે અને જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ ફરમાવ્યું છે. (જ્ઞાનમ્ એવ શિવહેતુઃ)

કલ્પશામૃત :-

૧. * સર્વજ્ઞદેવોએ સહુએ અશુભ ને શુભ કર્મને,
અવિશેષરૂપે બંધના કારણ કહ્યાં છે તેથી એ
૨. * થયું સિદ્ધ, કે સર્વજ્ઞદેવોએ ખરે સહુ કર્મને,
નિષેધીને 'શિવહેતુ' કહ્યું છે માત્ર એક જ જ્ઞાનને.

કલશ - ૧૦૪

ઉત્થાનિકા :-જો સમસ્ત કર્મ નિષેધવામાં આવ્યું છે તો પછી મુનિઓને શરણ કોનું રહ્યું તે હવેના કલશમાં કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * શુભ આચરણરૂપ કર્મ અને અશુભ આચરણરૂપ કર્મ—એવા સમસ્ત કર્મનો નિષેધ કરવામાં આવતાં અને એ રીતે
૨. * નિષ્કર્મ અવસ્થા પ્રવર્તતાં, મુનિઓ કાંઈ અશરણ નથી; (કારણ કે)
૩. * જ્યારે નિષ્કર્મ અવસ્થા (નિવૃત્તિ-અવસ્થા) પ્રવર્તે છે ત્યારે જ્ઞાનમાં આચરણ કરતું—રમણ કરતું—પરિણમતું જ્ઞાન જ તે મુનિઓને શરણ છે;
૪. * તેઓ તે જ્ઞાનમાં લીન થયા થકા પરમ અમૃતને પોતે અનુભવે છે—આસ્વાદે છે.

કલશામૃત :-

૧. * શુભ આચરણરૂપ કર્મ ને અશુભાચરણરૂપ કર્મ જે, એવા સહુએ કર્મને નિષેધીને એ રીત જે;
૨. * નિષ્કર્મ'વસ્થામાં* અહો પ્રવર્તતાં જે મુનિવરો, નથી કંઈપણ અશરણ અહો, આ કારણે તે મુનિવરો.

* નિષ્કર્મ'વસ્થામાં = નિષ્કર્મ અવસ્થામાં

૩. * કે નિવૃત્તિ જ્યારે પ્રવર્તે છે અહો ત્યારે ખરે, નિજ જ્ઞાનમાં આચરણ કરતું જ્ઞાન મુનિને શરણ છે;
૪. * નિજ જ્ઞાનમાત્ર મહીં જ લીન થયા થકા તે મુનિવરો, [આનંદ] અમૃતને સ્વયં આસ્વાદતા તેઓ અહો !

ગાથા - ૧૫૧

ઉત્થાનિકા :-હવે જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે એમ સિદ્ધ કરે છે :-

ગાથા :- * પરમાર્થ છે નકી, સમય છે, શુદ્ધ, કેવળી, મુનિ, જ્ઞાની છે, એવા સ્વભાવે સ્થિત મુનિઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે. ૧૫૧.

ટીકામૃત :-

- (જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે :)
- રે [જ્ઞાનની પરિણતિ ખરે] છે મોક્ષનું કારણ [યથા,]
એ કારણે કે જ્ઞાન શુભ ને અશુભ સહુકર્મો તણા
બંધોનું કારણ છે નહિ, ને તેથી એ રીતે [સદા;]
તેને બને કારણપણું છે મોક્ષનું [-જિનકથન આ].... ૧.
- (૧) પરમાર્થ : * સહુ કર્મ આદિ અન્ય જાતિઓથી જુદું જ્ઞાન જે,
ચૈતન્ય-જાતિમાત્ર આત્મા તેહ પરમ-પદાર્થ છે... ૨,
- (૨) સમય : * પ્રવર્તતા જે એકી સાથે, એકી ભાવે જ્ઞાન ને,
પરિણમન, એવા સ્વરૂપરૂપે હોઈને તે 'સમય' છે... ૩
- (૩) શુદ્ધ : * સઘળાંય નયપક્ષોથી અમિલિત એવું એક જ માત્ર તે,
જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી તેને 'શુદ્ધ' નામ [કથાયા] છે.... ૪.
- (૪) કેવળી : * કેવળ અહો ચિન્માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી ખરે,
તે 'કેવળી' છે [એમ અમૃત-કુંદ આચાર્યો કહે.]... ૫
- (૫) મુનિ : * બસ મનનમાત્ર જ ભાવસ્વરૂપે હોઈને તેને યથા,
'મુનિ' [નામની સંજ્ઞા કહી આગમ મહીં જિનવર તણા.]... ૬
- (૬) જ્ઞાની : * પોતે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી અહો તેને યથા,
'જ્ઞાની' [તણી સંજ્ઞા કહી આગમ મહીં જિનવર તણા.]... ૭
- (૭) (i) સ્વભાવ * 'સ્વ'ના જ ભવનસ્વરૂપ [તેહ પદાર્થ] હોવાથી ખરે,
'સ્વભાવ' [સંજ્ઞાથી અહો આચાર્યશ્રી તેને કહે.]... ૮.
- (ii) સદ્ભાવ * અથવા સ્વતઃ ચૈતન્યના તે ભવનમાત્ર જ હોઈને,
'સદ્ભાવ' પણ તે સત્-સ્વરૂપી [વસ્તુને મુનિવર કહે.]...૯.
- ઉપસંહાર : * આ રીત ભેદો શબ્દના હો પણ નથી ભેદો અહા
(નામ જુદા, વસ્તુ એક) વસ્તુ તણા; છે નામ જુદાં, વસ્તુ તો એક જ સદા... ૧૦.

ટીકા :-

[જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે :] જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે, કેમકે જ્ઞાન શુભાશુભ કર્મોના બંધનું કારણ નહિ હોવાથી તેને એ રીતે મોક્ષનું કારણપણું બને છે.

- [(૧) પરમાર્થ :] તે જ્ઞાન, સમસ્ત કર્મ આદિ અન્ય જાતિઓથી ભિન્ન ચૈતન્ય-જાતિમાત્ર પરમાર્થ (-પરમ પદાર્થ) છે—આત્મા છે.
- [(૨) સમય :] તે (આત્મા) એકીસાથે (યુગપદ્) એકીભાવે (એકત્વપૂર્વક) પ્રવર્તતાં એવાં જે જ્ઞાન અને ગમન (પરિણમન) તે-સ્વરૂપ હોવાથી સમય છે.
- [(૩) શુદ્ધ :] સકળ નપક્ષોથી અમિલિત (અમિશ્રિત) એવા એક જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી શુદ્ધ છે.
- [(૪) કેવળી :] કેવળ ચિન્માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી કેવળી છે,
- [(૫) મુનિ :] ફક્ત મનનમાત્ર (જ્ઞાનમાત્ર) ભાવસ્વરૂપ હોવાથી મુનિ છે,
- [(૬) જ્ઞાની :] પોતે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાની છે,
- [(૭) (i) સ્વભાવ :] 'સ્વ'ના ભવનમાત્રસ્વરૂપ હોવાથી સ્વભાવ છે અથવા
- [(ii) સદ્ભાવ :] સ્વતઃ (પોતાથી જ) ચૈતન્યના ભવનમાત્ર સ્વરૂપ હોવાથી સદ્ભાવ છે. (કારણ કે જે સ્વતઃ હોય તે સત્-સ્વરૂપ જ હોય).
- [ઉપસંહાર :] આ પ્રમાણે શબ્દભેદ હોવા છતાં વસ્તુભેદ નથી (-નામ જુદાં જુદાં છે છતાં વસ્તુ એક જ છે).

ગાથા - ૧૫૨

ઉત્થાનિકા :-હવે આગમમાં પણ જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે એમ બતાવે છે :-

ગાથા :- * પરમાર્થમાં અણસ્થિત જે તપને કરે, વ્રતને ધરે,
સઘળુંય તે તપ બાળ ને વ્રત બાળ સર્વજ્ઞો કહે. ૧૫૨.

ટીકામૃત :-

૧. * આગમ મહીં પણ મોક્ષકારણ જ્ઞાનને જ કહ્યું [ખરે,]
સિદ્ધિ થતી એની અહો, આ કારણે [મુનિવર કહે :]
૨. * જે જીવ જ્ઞાનથી રહિત છે પરમાર્થભૂત [આત્મા તણા,]
અજ્ઞાનકૃત વ્રત ને તપાદિ, કર્મ તે અજ્ઞાનીના;
૩. * છે બંધના કારણ અહો તેથી સહુ તે કર્મને,
કહી 'બાળ' સંજ્ઞા [જિનવરે] સૌને નિષેધ્યાન હોઈને;
૪. * તેથી ઠર્યું-છે જ્ઞાનમાત્ર જ મોક્ષનું કારણ [સદા],
[જેવી રીતે છે વર્ણવ્યું આગમમહીં જિનવર તણા.]

ટીકા :-

૧. આગમમાં પણ જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ ફરમાવ્યું છે (એમ સિદ્ધ થાય છે.) કારણ કે
૨. જે જીવ પરમાર્થભૂત જ્ઞાનથી રહિત છે તેના, અજ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવેલાં વ્રત, તપ આદિ કર્મો
૩. બંધના કારણ હોવાને લીધે તે કર્મોને 'બાળ' એવી સંજ્ઞા આપીને નિષેધ્યાં હોવાથી
૪. જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ ઠરે છે. [જેવી રીતે જિનવરના આગમમાં વર્ણવ્યું છે.]

ગાથા - ૧૫૩

ઉત્થાનિકા :-જ્ઞાન જ મોક્ષનો હેતુ છે અને અજ્ઞાન જ બંધનો હેતુ છે એવો નિયમ છે એમ હવે કહે છે

:-

ગાથા :- * વ્રતનિયમને ધારે ભલે, તપશીલને પણ આચરે,
પરમાર્થથી જે બાહ્ય તે નિર્વાણપ્રાપ્તિ નહીં કરે. ૧૫૩.

ટીકામૃત :-

૧. * છે જ્ઞાન [માત્ર] જ મોક્ષનું કારણ ખરે, એ કારણે
તેના અભાવે જ્ઞાનરહિત સ્વયં થયેલ અબુધને;
૨. * હો અંતરંગે વ્રત નિયમ, તપ, શીલ-શુભકર્મો તણો
સદ્ભાવ, તોય અભાવ છે તેને [સદાચે] મોક્ષનો.
૩. * અજ્ઞાન [માત્ર] જ બંધનો હેતુ કહ્યો એ કારણે,
તેના અભાવે જ્ઞાનરૂપ સ્વયં થયેલા જ્ઞાનીને;
૪. * હો બાહ્ય વ્રત, ને નિયમ, તપ, શીલ આદિ શુભકર્મો તણો
સદ્ભાવ નહિ, તોપણ અહો સદ્ભાવ તેને મોક્ષનો.

ટીકા :-

૧. જ્ઞાન જ મોક્ષનો હેતુ છે કારણ કે તેના (-જ્ઞાનના) અભાવમાં, પોતે જ અજ્ઞાનરૂપ થયેલા અજ્ઞાનીઓને
૨. અંતરંગમાં વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભકર્મોનો સદ્ભાવ (હયાતી) હોવા છતાં મોક્ષનો અભાવ છે.
૩. અજ્ઞાન જ બંધનો હેતુ છે; કારણ કે તેના અભાવમાં, પોતે જ જ્ઞાનરૂપ થયેલા જ્ઞાનીઓને
૪. બાહ્ય વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભકર્મોનો અસદ્ભાવ હોવા છતાં મોક્ષનો સદ્ભાવ છે.

કલશ - ૧૦૫

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જે આ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ધ્રુવપણે અને અચળપણે જ્ઞાનસ્વરૂપે થતો-પરિણમતો ભાસે છે.
૨. * તે જ મોક્ષનો હેતુ છે કારણ કે તે પોતે પણ મોક્ષસ્વરૂપ છે; તેના સિવાય જે અન્ય કાંઈ છે.
૩. * તે બંધનો હેતુ છે કારણ કે તે પોતે પણ બંધસ્વરૂપ છે. માટે જ્ઞાનસ્વરૂપ થવાનું (-જ્ઞાનસ્વરૂપ પરિણમવાનું) એટલે કે અનુભૂતિ કરવાનું જ
૪. * આગમમાં વિધાન અર્થાત્ ફરમાન છે.
* [આ રીતે પૂર્વોક્ત ગાથામા કહ્યું હતું તેમ જ્ઞાન જ મોક્ષનો હેતુ છે અને અજ્ઞાન જ બંધનો હેતુ છે એવો નિયમ છે.]

કલશામૃત :-

૧. * આ જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા જે ધ્રુવ-અચળરૂપે અહો, પરિણમન કરતો ભાસતો જ્ઞાનરૂપે તેને કહ્યો.
૨. * છે મોક્ષનો હેતુ જ તે, એ કારણે કે તે અહો, પોતે જ મોક્ષસ્વરૂપ છે, તેના સિવા સહુ અન્ય કો;
૩. * છે બંધરૂપ સ્વયં અને છે તેથી હેતુ બંધનો, માટે જ 'જ્ઞાનસ્વરૂપ થઈ [નિજની જ] અનુભૂતિ કરો'—
૪. * વિધાન છે [જિનવરતણું] આગમ મહીં એવું અહો !
[-છે જ્ઞાન હેતુ મોક્ષનો, અજ્ઞાન હેતુ બંધનો.]

ગાથા - ૧૫૪

ઉત્થાનિકા :-હવે ફરીને પણ, પુણ્યકર્મના પક્ષપાતીને સમજાવવા માટે તેનો દોષ બતાવે છે.

ગાથા :- * પરમાર્થ બાહ્ય જીવો અરે ! જાણે ન હેતુ મોક્ષનો,
અજ્ઞાનથી તે પુણ્ય ઇચ્છે હેતુ જે સંસારનો. ૧૫૪.

ટીકામૃત :-

(૧) * [મોક્ષના કારણભૂત સામાયિક ઐક્યાગ્રલક્ષણ અને સમયસાર સ્વરૂપ છે :]

૧. * સહુ કર્મના પક્ષો તણો જે નાશ કરીને ઊપજતો,
તે નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપે આત્મલાભસ્વરૂપ અહો;
૨. * એ મોક્ષના ઇચ્છુક કો જીવો અરે હોવા છતાં
આ જગતમાં, છે મોક્ષકારણભૂત સામાયિક અહા—
૩. * જે જ્ઞાન દર્શનચરિતસમ્યક્વંત એવા આત્મના,
નિજ સ્વરૂપના જ ભવનરૂપે પરિણમનમાત્ર જ છે અહા;
૪. * ઐક્યાગ્રલક્ષણ સહિત છે ને સમયસારસ્વરૂપ છે—
તેની પ્રતિજ્ઞા હો છતાં, જે કર્મચક્ર દુરંત છે;

(૨) * [આવી સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોવા છતાં કેટલાક જીવો શુભ-અશુભ બન્ને ભાવોને ઉલ્લંઘી શકતા નથી :]

૫. * ઉલ્લંઘવાને તેહને અસમર્થ હોવાને લીધે,
પરમાર્થભૂત આ જ્ઞાનના જે ભવનમાત્ર જ છે ખરે;
૬. * ને સામ્યભાવસ્વરૂપ આત્મસ્વભાવને નહિ પામતા,
અત્યંત સ્થૂલ અશુભ પરિણામોરૂપે કર્મો ઘણાં
૭. * નિવૃત્ત થઈ, અત્યંત સ્થૂલ વિશુદ્ધ પરિણામો રૂપે;
કર્મો પ્રવર્તે છે અહો એવા [જગતના જીવ જે;]
૮. * લઘુ-ગુરુપણારૂપ કર્મના અનુભવની પ્રાપ્તિથી અરે,
સંતુષ્ટ-ચિત્ત થયા થકા સ્થૂલ લક્ષ્યવંતા હોઈને
૯. * સંકલેશને છોડે ભલે, કિંતુ નહીં સહુ કર્મને,
ઉખેડતા જે મૂળથી, તેઓ [સહુયે] આ રીતે

(૩) * [આવા પુણ્યના પક્ષવાળા જીવો શુભકર્મોમાં જ રોકાઈ જાય છે :]

૧૦. * પોતે જ પોતાના અહો અજ્ઞાનથી માની અરે,
કે અશુભ કર્મ જ માત્ર છે [આ] બંધનું કારણ ખરે;
૧૧. * વ્રત, નિયમ, તપ, શીલ આદિ શુભ કર્મો સહુયે હો ભલે,

- બંધન તણા કારણ છતાં, કારણ ન માની તેમને,
 ૧૨, * છે મોક્ષના કારણ સહુ ત્યમ માની અંગીકૃત કરે—
 આશ્રય કરે છે તેમનો [એ પુણ્યપક્ષી જીવ અરે!]

ટીકા :-

- (૧) * [મોક્ષના કારણભૂત સામાયિક ચૈક્યાગ્રલક્ષણ અને સમયસારસ્વરૂપ છે :]
૧. * સમસ્ત કર્મના પક્ષનો નાશ કરવાથી ઊપજતો જે આત્મલાભ (-નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) તે આત્મલાભસ્વરૂપ
૨. * મોક્ષને આ જગતમાં કેટલાક જીવો ઇચ્છતા હોવા છતાં મોક્ષના કારણભૂત સામાયિકની—
૩. * કે જે સામાયિક સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રવાળા પરમાર્થભૂત જ્ઞાનના ભવનમાત્ર છે,
૪. * ચૈક્યાગ્રલક્ષણવાળું છે અને સમયસારસ્વરૂપ છે—
- (૨) * [આવી સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોવા છતાં કેટલાક જીવો શુભ-અશુભ બંને ભાવોને ઉલ્લંઘી શકતા નથી :]
- ૪.૨ * તેની પ્રતિજ્ઞા લઈને પણ, દુરંત કર્મચક્રને
૫. * પાર ઉતરવાની નામદર્દઈને લીધે (અસમર્થતાને લીધે) પરમાર્થભૂત જ્ઞાનના ભવનમાત્ર* જે સામાયિક
- * ભવન = થવું તે, પરિણમન.
૬. * તે સામાયિકસ્વરૂપ આત્મસ્વભાવને નહિ પામતા થકા, જેમને અત્યંત સ્થૂલ સંકલેશપરિણામરૂપ કર્મો
૭. * નિવૃત્ત થયા છે અને અત્યંત સ્થૂલ વિશુદ્ધપરિણામરૂપ કર્મો પ્રવર્તે છે એવા તેઓ,
૮. * કર્મના અનુભવના ગુરુપણા-લઘુપણાની પ્રાપ્તિમાત્રથી જ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થયા થકા, (પોતે) સ્થૂલ લક્ષ્યવાળા હોઈને
૯. * (સંકલેશ પરિણામોને છોડતા હોવા છતાં) સમસ્ત કર્મકાંડને મૂળથી ઉખેડતા નથી. આ રીતે તેઓ
- (૩) * [આવા પુણ્યના પક્ષવાળા જીવો શુભ કર્મોમાં જ રોકાઈ જાય છે :]
૧૦. * પોતે પોતાના અજ્ઞાનથી કેવળ અશુભ કર્મને જ બંધનું કારણ માનીને,
૧૧. * વ્રત, નિયમ, તપ વગેરે શુભ કર્મો પણ બંધના કારણ હોવા છતાં તેમને બંધના કારણ નહિ જાણતા થકા,
૧૨. * મોક્ષના કારણ તરીકે તેમને અંગીકાર કરે છે—મોક્ષના કારણ તરીકે તેમનો આશ્રય કરે છે.

ગાથા - ૧૫૫

ઉત્થાનિકા :-હવે એવા જીવોને પરમાર્થ મોક્ષકારણ (ખરું મોક્ષનું કારણ) બતાવે છે :-

ગાથા :- * જીવાદિનું શ્રદ્ધાન સમકિત, જ્ઞાન તેમનું જ્ઞાન છે,
રાગાદિ-વર્જન ચરણ છે, ને આ જ મુક્તિપંથ છે. ૧૫૫.

ટીકામૃત :-

૧. * છે જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત સમ્યક્ મોક્ષનું કારણ ખરે,
[એ જ્ઞાન-દર્શન-ચરિતની આચાર્યશ્રી વ્યાખ્યા કહે :]
૨. * તેમાં જીવાદિ પદાર્થનું શ્રદ્ધાસ્વભાવે ભવન જે
આ આતમાનું, તેહને સમકિતદર્શન [જિન કહે;]
૩. * [તેમ જ] જીવાદિ પદાર્થના જ્ઞાનસ્વભાવે ભવન જે,
આ આતમાનું, તેહને સદ્જ્ઞાન સંજ્ઞા [જિન કહે;]
૪. * રાગાદિના વર્જનસ્વભાવે જ્ઞાનનું છે ભવન જે,
ચારિત્ર છે સમ્યક્ [અહો આગમ મહીં જિનવર કહે;]
૫. * એ રીત એમ ફલિત થયું કે જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત જે
સમ્યક્ અહો છે, તે ત્રણે આ જ્ઞાનમાત્રનું ભવન છે;
૬. * માટે જ કારણ મોક્ષનું છે જ્ઞાન બસ પરમાર્થથી;
[તેથી અહો સહુ પુણ્યપંથી! મોક્ષ નથી શુભ કર્મથી.]

ટીકા :-

૧. * મોક્ષનું કારણ ખરેખર સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે. [આ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની વ્યાખ્યા હવે આચાર્યશ્રી કહે છે :]
૨. * તેમાં સમ્યગ્દર્શન તો જીવાદિ પદાર્થોના શ્રદ્ધાસ્વભાવે જ્ઞાનનું થવું-પરિણમવું તે છે;
૩. * જીવાદિ પદાર્થોના જ્ઞાનસ્વભાવે જ્ઞાનનું થવું—પરિણમવું તે જ્ઞાન છે;
૪. * રાગાદિના ત્યાગ સ્વભાવે જ્ઞાનનું થવું—પરિણમવું તે ચારિત્ર છે;
૫. * તેથી એ રીત એમ ફલિત થયું કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણ એકલું જ્ઞાનનું ભવન (- પરિણમન) જ છે.
૬. * માટે જ્ઞાન જ પરમાર્થ મોક્ષકારણ છે. [તેથી હે પુણ્યના પક્ષવાળા જીવો! શુભકર્મથી મોક્ષ થતો નથી તેમ જાણો.]

ગાથા - ૧૫૬

ઉત્થાનિકા :-હવે પરમાર્થે મોક્ષકારણથી અન્ય જે કર્મ તેનો નિષેધ કરે છે :-

ગાથા :- * વિદ્વજનો ભૂતાર્થ તજી વ્યવહારમાં વર્તન કરે,
પણ કર્મક્ષયનું વિધાન તો પરમાર્થ-આશ્રિત સંતને. ૧૫૬.

ટીકામૃત :-

૧. * જે મોક્ષના પરમાર્થ કારણથી જુદો એવો અહો,
છે વ્રત, તપાદિ શુભકર્મસ્વરૂપ હેતુ મોક્ષનો;
૨. * કોઈ જનો ત્યમ માનતા, તેનો નિષેધ અહીં કર્યો,
એ કારણે કે જડસ્વભાવી હેતુ છે તે મોક્ષનો;

* જડસ્વભાવી = પુદ્ગલસ્વભાવી

૩. * તેના સ્વભાવથી તેથી જ્ઞાન તણું ભવન ના થાય છે,-
પણ મોક્ષનો પરમાર્થ હેતુ જીવદ્રવ્યસ્વભાવી છે;
૪. * તેના સ્વભાવ વડે જ તેથી ભવન જ્ઞાનનું થાય છે,
[પરમાર્થ બાહ્ય જીવો તણા નહિ કર્મનો ક્ષય થાય છે.]

ટીકા :-

૧. * પરમાર્થ મોક્ષહેતુથી જુદો, જે વ્રત, તપ, વગેરે શુભકર્મસ્વરૂપ મોક્ષહેતુ
૨. * કેટલાક લોકો માને છે, તે આખોય નિષેધવામાં આવ્યો છે; કારણ કે તે (મોક્ષહેતુ) અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવવાળો (અર્થાત્ પુદ્ગલ સ્વભાવી)
૩. * હોવાથી તેના સ્વ-ભાવ વડે જ્ઞાનનું ભવન થતું નથી,-
માત્ર પરમાર્થ મોક્ષહેતુ જ એક દ્રવ્યના સ્વભાવવાળો (અર્થાત્ જીવસ્વભાવી) હોવાથી
૪. * તેના સ્વભાવ વડે જ્ઞાનનું ભવન થાય છે.
[આથી એમ ઠર્યું કે પરમાર્થથી બાહ્ય એવા જીવોનો કર્મક્ષય થતો નથી.]

કલશ - ૧૦૬

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થના કલશરૂપ બે શ્લોકો કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જ્ઞાન એકદ્રવ્યસ્વભાવી (-જીવસ્વભાવી) હોવાથી જ્ઞાનના સ્વભાવથી હંમેશા જ્ઞાનનું ભવન થાય છે, માટે જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે.

કલશામૃત :-

૧. * છે જ્ઞાન જીવસ્વભાવ તેથી સ્વભાવથી તેના સદા,
ભવન જ્ઞાનનું થાય છે, છે મોક્ષકારણ તે યથા.

કલ્પશ - ૧૦૭

શ્લોકાર્થ :-

૧. * અન્ય દ્રવ્યસ્વભાવી (-પુદ્ગલસ્વભાવી) હોવાથી કર્મના સ્વભાવથી જ્ઞાનનું ભવન થતું નથી માટે કર્મ મોક્ષનું કારણ નથી.

કલ્પશામૃત :-

૧. * છે કર્મ અન્યસ્વભાવી તેથી સ્વભાવથી તેના સદા; ભવન જ્ઞાનનું થાય ના, નથી મોક્ષકારણ તે કદા.

કલ્પશ - ૧૦૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આગળના કલ્પશની સૂચનાનો શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કર્મ મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું હોવાથી, તે પોતે જ બંધસ્વરૂપ હોવાથી અને તે
૨. * મોક્ષના કારણ તિરોધાવિસ્વરૂપ હોવાથી તેને [જિનાગમમાં મોક્ષના કારણપણે] નિષેધવામાં આવે છે.

કલ્પશામૃત :-

૧. * છે ઢાંકનારું મોક્ષના કારણ તણું હોવાથી તે, પોતે જ બંધસ્વરૂપ હોવાથી અને તે કર્મ રે;
૨. * મોક્ષકારણનું તિરોધાવી સ્વરૂપ હોવાથી છે નિષેધ્ય [જિન આગમ મહી તે મોક્ષના કારણપણે.]

ગાથા - ૧૫૭-૧૫૮-૧૫૯

ઉત્થાનિકા :-હવે પ્રથમ, કર્મ મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું છે એમ સિદ્ધ કરે છે :-

- ગાથા :-
- * મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણું જ્યમ વસ્ત્રનું,
મિથ્યાત્વમળના લેપથી સમ્યક્ત્વ એ રીત જાણવું. ૧૫૭.
 - * મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણું જ્યમ વસ્ત્રનું,
અજ્ઞાનમળના લેપથી વળી જ્ઞાન એ રીત જાણવું. ૧૫૮.
 - * મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણું જ્યમ વસ્ત્રનું,
ચારિત્ર પામે નાશ લિપ્ત કષાયમળથી જાણવું. ૧૫૯.

ટીકામૃત :-

(૧) * [જેમ મેલ શ્વેત વસ્ત્રને તેમ પરભાવસ્વરૂપ મિથ્યાત્વ મોક્ષકારણરૂપ સમ્યક્ત્વને ઢાંકે છે :]

૧. * પરભાવ એવા મેલથી જ્યમ શ્વેત કપડું વ્યાપ્ત જે,
સ્વ-ભાવભૂત સફેદતા તેની તિરોભૂત થાય છે;
૨. * ત્યમ જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ [જીવસ્વભાવી હોવાને લીધે,]
તે મોક્ષનું કારણ બને એવા સ્વભાવે છે [ખરે]—
૩. * પરભાવસ્વરૂપે કર્મરૂપી મેલ જે મિથ્યાત્વ છે,
એ કર્મમળથી વ્યાપ્ત થઈને,-તે* તિરોભૂત થાય છે.

* તે = જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ;

(૨) * [જેમ મેલ શ્વેતવસ્ત્રને તેમ પરભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાન મોક્ષ કારણરૂપ જ્ઞાનને ઢાંકે છે :]

૧. * પરભાવ એવા મેલથી જ્યમ શ્વેત કપડું વ્યાપ્ત જે,
સ્વભાવભૂત સફેદતા તેની તિરોભૂત થાય છે;
૨. * ત્યમ જ્ઞાનનું જે જ્ઞાન [જીવસ્વભાવી હોવાને લીધે,]
તે મોક્ષનું કારણ બને એવા સ્વભાવે છે [ખરે]—
- ૩, * પરભાવસ્વરૂપે કર્મરૂપી મેલ જે અજ્ઞાન છે,
એ કર્મમળથી વ્યાપ્ત થઈને,-તે** તિરોભૂત થાય છે.

** તે = જ્ઞાનનું જ્ઞાન

(૩) * [જેમ મેલ શ્વેતવસ્ત્રને તેમ પરભાવસ્વરૂપ કષાય મોક્ષકારણરૂપ ચારિત્રને ઢાંકે છે :]

૧. * પરભાવ એવા મેલથી જ્યમ શ્વેત કપડું વ્યાપ્ત જે;
સ્વભાવભૂત સફેદતા તેની તિરોભૂત થાય છે;
૨. * ત્યમ જ્ઞાનનું ચારિત્ર [જીવસ્વભાવી હોવાને લીધે]
તે મોક્ષનું કારણ બને એવા સ્વભાવે છે [ખરે;]—

૩, * પરભાવસ્વરૂપે કર્મરૂપી મેલ જે મિથ્યાત્વ છે,
એ કર્મમળથી વ્યાપ્ત થઈને, -તે* તિરોભૂત થાય છે.

* તે = જ્ઞાનનું ચારિત્ર

(૪) * [ઉપસંહાર : આમ હોવાથી કર્મને નિષેધ્યું છે :]

૧. * સદ્જ્ઞાનદર્શનચરિત એવો મોક્ષકારણને ખરે,
કરતું તિરોધાથી અહીં તેથી નિષેધ્યું કર્મને.

ટીકા :- [Slightly Rearranged : પહેલા દ્રષ્ટાંત પછી સિદ્ધાંત]

(૧) ૧. * જેમ પરસ્વભાવરૂપ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેત-સ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે.

૨. * તેમ જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે [સમ્યક્ત્વ]

૩. * પરભાવસ્વરૂપ જે મિથ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપી મેલ તેના વડે વ્યાપ્ત થવાથી તિરોભૂત થાય છે.

(૨) ૧. * જેમ પરભાવસ્વરૂપ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેત સ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે.

૨. * તેમ જ્ઞાનનું જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે [જ્ઞાન]

૩. * પરભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાન નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત થવાથી તિરોભૂત થાય છે.

(૩) ૧. * જેમ પરભાવસ્વરૂપ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેત સ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે.

૨. તેમ જ્ઞાનનું ચારિત્ર કે જે (જીવસ્વભાવી હોવાને લીધે) મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે [ચારિત્ર]

૩. પરભાવસ્વરૂપ કષાય નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત થવાથી તિરોભૂત થાય છે.

(૪) * [ઉપસંહાર : આ કારણે કર્મને નિષેધ્યું છે :]

૧. * માટે મોક્ષના કારણનું (-સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું) તિરોધાન કરતું હોવાથી કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે.

ગાથા - ૧૬૦

ઉત્થાનિકા :-હવે, કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ કરે છે :-

ગાથા :- * તે સર્વજ્ઞાની-દર્શી પણ નિજ કર્મરજ-આચ્છાદને.
સંસારપ્રાપ્ત ન જાણતો તે સર્વ રીતે સર્વને. ૧૬૦.

ટીકામૃત :-

૧. * [આ આતમા] પોતે જ જ્ઞાન [સ્વરૂપ] હોવાને લીધે,
સામાન્ય તેમ વિશેષથી જાણે સમસ્ત પદાર્થને.
૨. * એવા સ્વભાવ સહિત છે, તોપણ અનાદિકાળથી,
થઈ કર્મમળથી વ્યાપ્ત નિજ પુરુષાર્થના અપરાધથી;
૩. * લેપાયું હોવાથી જ, તેની બંધરૂપ દશા મહી—
જાણે અહો જે વિશ્વના સહુ જ્ઞેય સર્વપ્રકારથી.
૪. * એવા અહો—નિજને જ નહિ જાણી ખરે તે, આ રીતે,
પ્રવર્તતો પ્રત્યક્ષરૂપે જ્ઞાનહીન થઈ અરે!
૫. * તેથી થયું નક્કી સ્વયં છે કર્મ બંધસ્વરૂપ ને,
તેથી જ કર્મ નિષેધ્ય છે તે બંધસ્વરૂપી હોઈને.

ટીકા :-

૧. * જે પોતે જ જ્ઞાન હોવાને લીધે વિશ્વને (-સર્વ પદાર્થોને) સામાન્ય વિશેષપણે
૨. * જાણવાના સ્વભાવવાળું છે એવું જ્ઞાન અર્થાત્ આત્મદ્રવ્ય પોતાના પુરુષાર્થના અપરાધથી
પ્રવર્તતા એવા કર્મમળ વડે લેપાયું—વ્યાપ્ત થયું.
૩. * હોવાથી જ, બંધ અવસ્થામાં સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ એવા પોતાને અર્થાત્ સર્વ પ્રકારે સર્વ જ્ઞેયોને
જાણનારા
૪. * એવા પોતાને નહિ જાણતું થકું, આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાનભાવે (-અજ્ઞાનદશામાં) વર્તે છે;
૫. * તેથી એ નક્કી થયું કે કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે. માટે, પોતે બંધસ્વરૂપ હોવાથી કર્મને
નિષેધવામાં આવ્યું છે.

ગાથા - ૧૬૧, ૧૬૨, ૧૬૩

ઉત્થાનિકા :-હવે, કર્મ મોક્ષના કારણના તિરોધાત્મીભાવસ્વરૂપ (અર્થાત્ મિથ્યાત્વાદિ ભાવસ્વરૂપ) છે એમ બતાવે છે :-

- ગાથા :-
- * સમ્યક્ત્વપ્રતિબંધક કરમ મિથ્યાત્વ જિનદેવે કહ્યું,
એના ઉદયથી જીવ મિથ્યાત્વી બને એમ જાણવું. ૧૬૧.
 - * એમ જ્ઞાન પ્રતિબંધક કરમ અજ્ઞાન જિનદેવે કહ્યું,
એના ઉદયથી જીવ અજ્ઞાની બને એમ જાણવું. ૧૬૨.
 - * ચારિત્રને પ્રતિબંધ કર્મ કષાય જિનદેવે કહ્યું,
એના ઉદયથી જીવ બને ચારિત્રહીન એમ જાણવું. ૧૬૩.

ટીકામૃત :-

(૧) * [મિથ્યાત્વભાવ સમ્યક્ત્વના વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ છે :]

૧. * સમ્યક્ત્વાની પરિણતિ અહો છે મોક્ષકારણરૂપ જે સ્વ-ભાવ^૧ ને મિથ્યાત્વ તેનું છે પ્રતિબંધક^૨ અને
૨. * મિથ્યાત્વ પોતે કર્મ^૩ છે. તેના ઉદયથી થાય છે આ 'જ્ઞાન'^૪ મિથ્યાદ્રષ્ટિ—એ જિનદેવનો ઉપદેશ છે.

(૨) * [અજ્ઞાનભાવ સમ્યગ્જ્ઞાનના વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ છે :]

૧. * આ જ્ઞાન^૫ [ની પરિણતિ] અહો છે મોક્ષકારણરૂપ જે, સ્વ-ભાવ, ને અજ્ઞાન^૬ તેનું છે પ્રતિબંધક અને
૨. * અજ્ઞાન પોતે કર્મ છે, તેના ઉદયથી થાય છે આ 'જ્ઞાન' અજ્ઞાની અહો,—જિનદેવનો ઉપદેશ છે,

(૩) * [કષાયભાવ ચારિત્રથી વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ છે :]

૧. * ચારિત્ર^૭ [ની પરિણતિ] અહો છે મોક્ષકારણરૂપ જે સ્વ-ભાવ, ને 'કષાય'^૮ તેનું છે પ્રતિબંધક અને
૨. * 'કષાય' પોતે કર્મ છે, તેના ઉદયથી જાય છે. અચરિતમય આ આતમા,—જિનદેવનો ઉપદેશ છે.

(૪) * [સર્વ કર્મ મોક્ષકારણથી વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ હોવાથી નિષેધ્ય છે :]

૧. * આ રીત પોતે મોક્ષકારણનું વિરોધી હોઈને,
[શુભ-અશુભ] કર્મ તણો અહો જિનકથન માંહી નિષેધ છે.

૧. સ્વભાવ = પર્યાયનો સ્વભાવ ૫. જ્ઞાનની પરિણતિ = સમ્યગ્જ્ઞાન, સ્વસંવેદન જ્ઞાન

૨. પ્રતિબંધક = રોકનારું, વિરોધી, વિપરીત ૬. અજ્ઞાન = પરમાં રોકાયેલું જ્ઞાન

૩. કર્મ = ભાવકર્મ, વિકારી ભાવ ૭. ચારિત્ર = શુદ્ધાત્મામાં રમણતા, લીનતા

૪. 'જ્ઞાન' = આત્મા

૮. કષાય = પુણ્ય-પાપના ભાવ

ટીકા :-

(૧) * [મિથ્યાત્વભાવ સમ્યક્ત્વના વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ છે :]

૧. * સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે, તેને રોકનારું મિથ્યાત્વ છે;
૨. * તે (મિથ્યાત્વ) તો પોતે કર્મ જ છે, તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને મિથ્યાદ્રષ્ટિપણું થાય છે.

(૨) * [અજ્ઞાનભાવ સમ્યગ્જ્ઞાનના વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ છે :]

૧. * જ્ઞાન તે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તેને રોકનારું અજ્ઞાન છે;
૨. * તે તો પોતે કર્મ જ છે, તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અજ્ઞાનીપણું થાય છે.

(૩) * [કષાયભાવ ચારિત્રથી વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ છે :]

૧. * ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તેને રોકનાર કષાય છે;
૨. * તે તો પોતે કર્મ જ છે, તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અચારિત્રીપણું થાય છે.

(૪) * [સર્વ કર્મ મોક્ષકારણથી વિરુદ્ધભાવસ્વરૂપ હોવાથી નિષેધ્ય છે :]

૧. * માટે, (કર્મ) પોતે મોક્ષના કારણના તિરોધાયિભાવસ્વરૂપ હોવાથી કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે.

કલશ - ૧૦૯

ઉત્થાનિકા :-હવે, આ અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * મોક્ષાર્થીએ આ સઘળુંય કર્મમાત્ર ત્યાગવા યોગ્ય છે. જ્યાં સમસ્ત કર્મ છોડવામાં આવે છે ત્યાં પછી પુણ્ય કે પાપની શી વાત? (કર્મમાત્ર ત્યાજ્ય છે ત્યાં પુણ્ય સારું અને પાપ ખરાબ—એવી વાતને ક્યાં અવકાશ છે? કર્મસામાન્યમાં બંને આવી ગયાં.)
૨. * સમસ્ત કર્મનો ત્યાગ થતાં, સમ્યક્ત્વાદિ જે પોતાનો સ્વભાવ તે—રૂપે થવાથી—પરિણમવાથી
૩. * મોક્ષના કારણભૂત થતું, નિષ્કર્મ અવસ્થા સાથે જેનો ઉદ્ધત (-ઉત્કટ) રસ પ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ સંકળાયેલો છે.
૪. એવું જ્ઞાન આપોઆ દોડ્યું આવે છે;
[તેને જ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની પરિણતિ કહેવાય છે.]

કલશામૃત :-

૧. * મોક્ષાર્થીએ સઘળાંય કર્મો ત્યાગવાને યોગ્ય છે, તેમાં અહો આ પાપ કે આ પુણ્યની શી વાત છે?
૨. * સઘળાંય કર્મ તણો અહો કરી ત્યાગ, નિજ સ્વભાવ જે, સમ્યક્ત્વ આદિ રૂપે, અહો પરિણમન કરવાથી ખરે;
૩. * નિષ્કર્મ'વસ્થા* સાથ ઉદ્ધત રસ અહા પ્રતિબદ્ધ છે જેમાં, અહો તે જ્ઞાન મોક્ષતણું બની કારણ અને
૪. * એ જ્ઞાન** આપોઆપ આવે દોડતું પર્યયપણે,
[સદ્જ્ઞાનદર્શનચરિત્રની તેને અહો પરિણતિ કહે.]

* નિષ્કર્મ'વસ્થા = નિષ્કર્મ અવસ્થા

** જ્ઞાન = નિર્મળ પરિણતિ = પર્યાયોના આયત સમુદાય

કલશ - ૧૧૦

ઉત્થાનિકા :-હવે આશંકા ઊપજે છે કે—અવિરત સમ્યઞ્ચિ વગેરેને જ્યાં સુધી કર્મનો ઉદય રહે ત્યાં સુધી જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ કેમ થઈ શકે ? વળી કર્મ અને જ્ઞાન બંને (-કર્મના નિમિત્તે થતી શુભાશુભ પરિણતિ અને જ્ઞાનપરિણતિ બંને-) સાથે કેમ રહી શકે?

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જ્યાં સુધી જ્ઞાનની કર્મવિરતિ બરાબર પરિપૂર્ણતા પામતી નથી
* ત્યાં સુધી કર્મ અને જ્ઞાનનું એકપણું શાસ્ત્રમાં કલ્પું છે;
૨. * તેમના એકઠા રહેવામાં કાંઈ પણ ક્ષતિ અર્થાત્ વિરોધ નથી.
* પરંતુ અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે આત્મામાં અવશપણે (-જબરજસ્તીથી)
૩. * જે કર્મ પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ ઉદય થાય છે તે તો બંધનું કારણ થાય છે,
* અને મોક્ષનું કારણ તો જે એક પરમજ્ઞાન છે તે એક જ થાય છે—
૪. * કે જે જ્ઞાન સ્વતઃ વિમુક્ત છે (અર્થાત્ ત્રણે કાળે પરદ્રવ્યભાવોથી ભિન્ન છે).
* [બસ એવું જ્ઞાનમાત્ર જ મોક્ષનું કારણ બને છે.]

કલશામૃત :-

૧. * નથી કર્મવિરતિ જ્ઞાનની પરિપૂર્ણતાને પામતી,
કહી એકતા આગમ મહીં છે જ્ઞાન-કર્મની ત્યાં લગી;
૨. * નથી કાંઈ પણ ક્ષતિ બેયના ભેગા રહેવામાં કદી,
કિંતુ વિશેષે જાણવું કે અવશથી આત્મા મહીં;
૩. * જે ઉદય પામે કર્મ તે તો બંધનું કારણ બને,
ને મોક્ષનું કારણ અહીં તો પરમ એક જ જ્ઞાન છે.
૪. * જે જ્ઞાન સ્વતઃ વિમુક્ત છે, પરદ્રવ્ય-ભાવથી ભિન્ન છે
ત્રણ કાળ, એવું જ્ઞાન તે બસ હેતુ મોક્ષ તણો બને.

કલશ - ૧૧૧

ઉત્થાનિકા :-હવે કર્મ અને જ્ઞાનનો નયવિભાવ બતાવે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

(૧) * [કર્મનયના એકાંતપક્ષીઓ શુભકર્મમાં ધર્મ માને છે :-]

૧. * કર્મનયના આલંબનમાં તત્પર (અર્થાત્ કર્મનયના પક્ષપાતી*) પુરુષો ડૂબેલા છે.
૨. * કારણ કે જ્ઞાનને** જાણતા નથી. [વ્યવહારી મિથ્યાદ્રષ્ટિ પુરુષો પરમાર્થને પામતા નથી.]

(૨) [જ્ઞાનનયના એકાંતપક્ષીઓ ક્ષયોપશમજ્ઞાનમાં ધર્મ માને છે :]

૧. * જ્ઞાનનયના ઇચ્છુક*** (અર્થાત્ પક્ષપાતી) પુરુષો પણ ડૂબેલા છે કારણ કે તેઓ સ્વચ્છંદથી
૨. * અતિ મંદ ઉદમી છે (સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ કરતા નથી, પ્રમાદી છે અને વિષય-કષાયમાં વર્તે છે).

(૩) * [સમ્યક્દ્રષ્ટિને રાગાદિથી ભિન્ન દશા સદાય વર્તે છે :]

૧. * તે જીવો વિશ્વના ઉપર તરે છે કે જેઓ પોતે નિરંતર જ્ઞાનરૂપ થતા—પરિણમતા થકા
૨. * કર્મ કરતા નથી અને ક્યારે પ્રમાદને વશ પણ થતા નથી (સ્વરૂપમાં ઉદમી રહે છે)

કલશામૃત :-

(૧) * [કર્મનયના એકાંતપક્ષીઓ શુભકર્મમાં ધર્મ માને છે :]

૧. * કર્મનય અવલંબવામાં પુરુષ જે તત્પર રહે, તેઓ સહુ [ભવસાગરે] ડૂબે અહો આ કારણે
૨. * કે પક્ષપાતી* પુરુષ તે નથી જાણતા [નિજ] જ્ઞાનને,** [વ્યવહારી મિથ્યાદ્રષ્ટિ તે પામે નહિ પરમાર્થને.]

પાદટિખ્પણ :-

* કર્મનયના પક્ષપાતી પુરુષ = શુભભાવને લાભનું કારણ માનનાર મિથ્યાદ્રષ્ટિ

** જ્ઞાન = ભગવાન આત્મા

*** જ્ઞાનનયના ઇચ્છુક = અંતર્દ્રષ્ટિ વિનાના ક્ષયોપશમજ્ઞાનના ઇચ્છુક સ્વચ્છંદી પુરુષો

(૨) * [જ્ઞાનનયના એકાંતપક્ષીઓ ક્ષયોપશમજ્ઞાનમાં ધર્મ માને છે :]

૧. * જ્ઞાનનયના પક્ષપાતી*** પુરુષ પણ ડૂબેલ છે [ભવસાગરે], એ કારણે કે થઈ સ્વચ્છંદી પુરુષ તે;
૨. * અતિ મંદ ઉદમી થઈ અહો પુરુષાર્થ તેઓ નવ કરે, પરમાદી થઈને વિષય તેમ કષાયમાં વર્તે અરે !

(૩) * [સમ્યક્દ્રષ્ટિને રાગાદિથી ભિન્ન દશા સદાય વર્તે છે :]

૧. * [કિંતુ] અહો એવા જીવો ઉપર તરે છે વિશ્વના, જેઓ સ્વયં પરિણમન કરતા જ્ઞાનરૂપ થયા થકા;
૨. * નથી કર્મ કરતા ને નથી પરમાદને કદી વશ થતા, [કિંતુ] રહે છે ઉદમી નિજસ્વરૂપમાં તેઓ સદા.

કલશ - ૧૧૨

ઉત્થાનિકા :-હવે પુણ્ય-પાપ અધિકારને પૂર્ણ કરતાં આચાર્યદેવ જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેણે મોહરૂપી મદિરા પીધી હોવાથી
* જે ભ્રમના રસના ભારથી (અતિશયપણાથી)
૨. * શુભાશુભ કર્મના ભેદરૂપી ઉન્માદને (ગાંડપણને) ન ચાવે છે
* એવા સમસ્ત કર્મને પોતાના બળ વડે મૂળથી ઉખેડી નાખીને
૩. * જ્ઞાનજ્યોતિ અત્યંત સામર્થ્ય સહિત પ્રગટ થઈ.
* કેવી છે તે જ્ઞાનજ્યોતિ? [તે આચાર્યશ્રી કહે છે :]
૪. * જે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને કોળીયો કરી ગઈ છે. અર્થાત્ જેણે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કર્યો છે, જે લીલામાત્રથી (-સહજ પુરુષાર્થથી)
* ઉઘડતી-વિકસતી જાય છે અને જેણે પરમકળા અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન સાથે ક્રીડા શરૂ કરી છે.
૫. * એવી તે જ્ઞાનજ્યોતિ છે. (જ્યાં સુધી સમ્યક્ષ્ટિ ઇન્દ્રસ્થ છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનજ્યોતિ કેવળજ્ઞાન સાથે શુદ્ધનયના બળથી પરોક્ષ ક્રીડા કરે છે, કેવળજ્ઞાન થતાં સાક્ષાત્ થાય છે.)

કલશામૃત :-

૧. * મોહરૂપ મદિરા અહો જેણે પીધી હોવાથી તે,
ભ્રમ-રસ તણા અતિશયપણાથી નચાવતો ઉન્માદને;
૨. * શુભ-અશુભ એવા ભેદ બે છે કર્મના-ત્યમ પરિણમે;
ઉખેડી નાખી મૂળથી એવા બધાએ કર્મને.
૩. * નિજ બળ થકી, આ જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટી અતિશય શક્તિથી,
કેવી અહો છે જ્ઞાનજ્યોતિ [તે કહે આચાર્યશ્રી :]
૪. * અજ્ઞાનઅન્ને ગ્રાસીભૂત કરી, સહજ પુરુષાર્થથી
વિકસિત થતી, ક્રીડા કરંતી તેહ કેવળજ્ઞાનથી.
૫. * એ જ્ઞાનજ્યોતિ પરોક્ષ છે ઇન્દ્રસ્થ સમ્યક્ષ્ટિને,
સાક્ષાત્ છે તે જ્ઞાનજ્યોતિ સર્વદર્શી-જ્ઞાનીને.

ટીકા :-પુણ્ય-પાપરૂપે બે પાત્રરૂપ થયેલું કર્મ એક પાત્રરૂપ થઈને (રંગભૂમિમાંથી) બહાર નીકળી ગયું.

આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણિત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ વિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં પુણ્ય-પાપનો પ્રરૂપક ત્રીજો અંક સમાપ્ત થયો.